

40-річчя “Українського історичного журналу”

М. В. КОВАЛЬ (Київ)

Флагман вітчизняної історіографії

У важкий час затяжної системної кризи, що її переживає нині українське суспільство, нелегко доводиться і літописцям його вельми драматичної історії. Дуже непросте завдання — відтворення історичної правди — ускладнюється ще й невирішеними загальнонаціональними проблемами.

Та навіть у несприятливих умовах за останні роки дослідники завдяки відсутності ідеологічних налігачів і політичних заборон у творчій роботі спромоглися не тільки багато в чому розчистити авгієві стайні історіографії тоталітарного минулого, а й усунути вади та прогалини у висвітленні найскладніших, найхворобливіших його сторінок. За останні 6—7 років історична наука в Україні завдяки зусиллям її провідних центрів і фахівців зуміла зорієнтуватися у напрямках дальшого розвитку. З'явилися незаангажовані партійно й політично, незалежні в своїй творчості дослідники, які поставили за конкретну мету домогтися правдивого відтворення подій, явищ, особистостей історії, досягти їх збалансованого осмислення та коментування.

У процесі формування сучасної вітчизняної історіографії важливе місце посідає “Український історичний журнал”, якому у липні 1997 р. виповнюється 40 років. Діяльність цього періодичного друкованого органу становить окремий, специфічний розділ історії історичної науки в Україні*.

Журнал не був першим в Україні виданням такого роду. Він мав гідних попередників. Згадаємо хоч би відому “Киевскую старину”. Але між “КС” та “УІЖ” пролягло справжнє історіографічне провалля, породжене революційними катаклізмами й утвердженням сталінсько-тоталітарного режиму в країні. Історіографія в Україні була у цей час підпорядкована утилітарним потребам партійно-апаратної ідеології та пропаганди й втратила, по суті, своє функціональне призначення самостійної науки, а її представники стали незмінною мішенню в процесі пошуку “ворогів народу” і пов'язаних з ним репресій. Одна за одною гриміли кампанії по викриттю “ворожих підступів” в історичній науці, які завершувалися знешкодженням “агентів міжнародного імперіалізму, українсько-буржуазного націоналізму та сіонізму”, що окопалися в ній.

Найтриваліша і найбурхливіша кампанія партійно-ідеологічного апарату проти української історичної науки й її творчого активу відбувалася в кінці 40-х — на початку 50-х рр. і була присвячена “викриттю та спростуванню” концепції М. С. Грушевського, його школи. Наслідки цієї кампанії виявилися плачевними для української історичної науки. Було, образно кажучи, остаточно переламано її хребет як національної

* За 40 років вийшло в світ 415 номерів “Українського історичного журналу”, у яких вміщено 12,5 тис. матеріалів.

науки, обірвано традиції, порушено специфіку, перекреслено надбання. Подальші нечисленні праці істориків — це, по суті, коментування на українському матеріалі сталінських вульгаризованих тлумачень історичного процесу з позицій класової боротьби. Вади української історіографії періоду пізнього сталінізму найвиразніше позначилися на двотомній “Історії Української РСР”, що тривалий час правила і за вугрівський підручник, хоч для тих часів поява систематизованого курсу української історії, рясно збагаченого фактичним матеріалом (щоправда, поданим згідно з канонами марксизму-ленінізму), була подією. Вихід у світ згаданого двотомника знаменував завершення сталінського періоду української радянської історіографії, яка себе у цій якості остаточно вичерпала.

Нова епоха радянської історії починалася, як відомо, з досить галасливого, але суперечливого й неоднозначного за наслідками процесу десталінізації. Не будемо твердити, що українські історики виявилися здатними до сприйняття нової запаморочливої інформації, що подекуди докорінно змінювала їхні уявлення про події та діячів історії радянського періоду. Вона як сніг на голову обрушувалася на все суспільство, у тому числі й на них. Не можна сказати і те, що українські історики виявилися спроможними одразу ж включитися у процес десталінізації історичної науки, виробити нові засади дальшого поступу історіографії, відповідно оновлену методику. Багато хто з дослідників, викладачів розгубився. За цих умов особливого значення набувала консолідація їхніх творчих сил, фахова орієнтація.

Підоймою, яка дозволила вирішувати назрілі завдання наближення історичної науки, що за сталінських часів значно втратила свою репутацію в очах громадськості й опинилася, по суті, у вакуумі, до реальних потреб оновлення суспільних процесів й став “Український історичний журнал”. Можна сказати, що саме обставини, які склалися у суспільстві, в історичній науці, настійно покликали його до життя. Мусила з цим рахуватися і партійна номенклатура, без дозволу якої не могло з’явитися жодне видання.

“Товстий” журнал як оперативне періодичне видання був давньою мрією істориків та шанувальників історичних знань в Україні. Ще в 1943 р. член-кореспондент АН УРСР С. В. Юшков, перебуваючи в евакуації у радянському тилу, звернувся з листом до ЦК КП(б)У, у якому серед інших була пропозиція заснувати таке видання в Україні і притому українською мовою. Через два роки на першій по закінченні війни нараді істориків при ЦК КП(б)У в травні 1945 р. таку само пропозицію про заснування журналу було внесено відомим істориком доктором історичних наук, професором Київського університету ім. Т. Г. Шевченка А. О. Введенським. Директор Інституту історії член-кореспондент АН УРСР М. Н. Петровський висловив сумнів у можливості реалізації такої ідеї. “Для “товстого” періодичного видання не вистачить авторів”, — пояснив він свою думку. І був правий, маючи на увазі загальну незрозумілість історичної науки в Україні, а також неготовність до широкомасштабної творчої діяльності її представників.

Та у 1956—1957 рр., коли це питання знову було порушене з ініціативи групи науковців на чолі з директором Інституту історії АН УРСР, доктором історичних наук, професором О. К. Касименком, і українська історіографія, і потенційні автори, і матеріально-технічні можливості академії були вже в іншій, оновленій, збагаченій якості. Загін українських істориків значно зріс чисельно. У п’яти університетах працювали історичні факультети, де сформувалися сталі школи істориків — викладачів і дослідників.

У становленні нового видання відігравали роль статті провідних й авторитетних вчених, відомих широким кругозором і ерудицією. Це були

С. Я. Боровий, М. Ю. Брайчевський, В. А. Дядиченко, В. О. Голобуцький, П. П. Гудзенко, І. О. Гуржій, В. А. Жебокрицький, М. К. Івасюта, О. С. Компан, І. П. Крип'якевич, І. М. Мельникова, Р. Г. Симоненко, М. І. Супруненко, А. М. Шлепаков, Ф. П. Шевченко, В. І. Юрчук, Ф. О. Ястребов та інші. Їхні виступи в "УІЖ" відповідали атмосфері хрущовської "відлиги" і сприяли певній десталінізації історіографії. Але процес очищення історичної науки від тоталітарних напластувань з другої половини 60-х рр. було заглушено.

Справа журналу відразу ж опинилася у надійних руках. До формування редакційного портфеля та видання "УІЖ" традиційно підключалися кращі сили істориків України. Журнал очолювали такі вчені: член-кореспондент НАН України Ф. П. Шевченко, доктор іст. наук, професор П. М. Калениченко, академік Ю. Ю. Кондуфор, доктор іст. наук, професор М. В. Коваль. Нині його очолює академік В. А. Смолій.

Слід відзначити й працю заступників головного редактора — кандидата історичних наук, професора Г. М. Мултиха, доктора історичних наук професора А. В. Санцевича, доктора історичних наук професора П. М. Шморгуна, кандидата історичних наук А. М. Гаєвського, доктора історичних наук професора Л. П. Нагорної, кандидата історичних наук І. П. Кожукала, доктора історичних наук І. І. Коломийченка, доктора історичних наук професора М. В. Ковалюка, доктора історичних наук професора В. О. Замлинського, кандидата історичних наук О. Ю. Гаврилюка, кандидата історичних наук В. М. Рички, В. І. Кузнецова, доктора історичних наук В. М. Волковинського, доктора історичних наук професора О. П. Реєнта, кандидата історичних наук О. С. Рубльова.

Специфіка "УІЖ" полягала в його універсальності, багатопрофільності. Він мав задовольнити потреби і науковців, і викладачів вузів, і вчителів шкіл, і просто читачів в усіх розділах, темах та напрямках історичної науки в Україні. Офіційно видавцями нового журналу стали Інститут історії АН УРСР та Інститут історії партії при ЦК Компартії України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Але фактично видавцем й організатором, цілковито відповідальним за підготовку та вихід у світ нового журналу був Інститут історії АН УРСР. Другий же — перебував на правах "почесного видавця", який у справі видавничо-поліграфічній не втручався, але представники якого у редколегії робили все можливе для збереження пріоритетного становища у журналі "науки наук" — історії КПРС. Рукописам з історико-партійної проблематики приділялося не менше третини загального обсягу кожного номера. Решта припадала на вітчизняну, зарубіжну історію усіх періодів, на спеціальні історичні дисципліни, методичні матеріали для викладачів історії середніх, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, на історіографію, джерелознавство, краєзнавство.

Отже, виходило, що для власне історії України залишалася не так вже й багато обсягу. Це особливо відчувалося у перші роки видання журналу (1957—1964 рр.), коли він з огляду на недостатню кількість авторів і матеріалів виходив раз на два місяці (з 1965 р. став щомісячним). Забігаючи наперед, слід сказати, що з 1994 р. "Український історичний журнал", у редпортфелі якого було більше ніж досить різноманітних рукописів, знову був змушений, цього разу вже через матеріальні утруднення, перейти на "усічене" видання — раз на два місяці.

Відповідно до умов та запитів історіографії й практичних потреб формувалася й вдосконалювалася структурна будова журналу. Розділи й рубрики, загальна кількість яких перевищувала три десятки, свідчили про різноманітність, багатопрофільність видання, підтверджували його універсальність. Поряд з постійними розділами: "Статті", "Повідомлення", "Історіографія та джерелознавство", "На допомогу викладачу історії" тощо активно використовувалися спеціальні рубрики, найчастіше

присвячені визначним ювілейним датам, особливим подіям поточного наукового життя.

У діяльності “УІЖ” утвердилася практика видання тематичних номерів з приводу визначних подій та явищ. Але якщо в наш час це є дійсно визначні історичні дати, то в минулому переважали суто політичні події, на які зобов'язаний був відгукуватися кожний друкований орган в СРСР.

За 40 років таких ювілейно-тематичних книжок “УІЖ” видано кілька десятків. Це дало змогу, по-перше, зосередити увагу і сили дослідників на розробці і висвітленні найактуальніших наукових проблем; по-друге, привертати до них увагу громадськості, надати цим проблемам суспільного звучання. Схвалення читачів здобули спеціальні тематичні номери журналу, присвячені 400-річчю з дня народження Богдана Хмельницького, 1500-річчю Києва, 50-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні тощо.

Щоправда, вадою була занадта політизованість у відборі ювілейних та визначних дат і подій: найчастіше постійні та непостійні рубрики присвячувалися партійним з'їздам, революційним подіям. Так, у 70-ті роки утвердилася, звичайно, не з ініціативи редакції і редколегії, практика задовго до чергового з'їзду КПРС і КПУ відкривати рубрику з відповідним заповненням статтями “Назустріч...” Після з'їзду така рубрика роками залишалася найвідповідальнішою, бо її матеріали пропитували, “популяризували”, як тоді казали, рішення з'їзду. Ця практика перетворювати наукове видання на пропагандистське, аби створити враження бурхливої діяльності агітпропу та підлеглої йому преси, завдавала “Українському історичному журналу” відчутної шкоди: марнувалася журнальна площа, виявляли незадоволення передплатники й читачі тим, що, мовляв, науковий журнал перетворюється на “Блокнот агітатора”.

Цілковита підпорядкованість “директивним органам” з їх суто політико-прагматичними, кон'юнктурними підходами до запитів наукового журналу вкрай негативно позначалася на роботі редакційної колегії, змісті журналу. Пріоритетними беззастережно вважалися історико-партійні статті, що порушували, по суті, одну й ту ж, незалежно від назви, проблему — проблему боротьби (“партія у боротьбі за...” або “партія у боротьбі проти...”). А найпочеснішими, позаконкурентними авторами були партійні функціонери різних рангів, статті яких не підлягали обговоренню на редколегії.

Аби бути “на передових позиціях ідеологічного фронту”, як того вимагали партійні директиви, редколегії доводилося не тільки надміру політизувати, а й осучаснювати проблематику. Чітко проявлялася тенденція до згорання доживотної її частини, особливо статей з медієвістики. Можна було чути у виступах відповідальних партійних керівників докори такого роду: “Доки ще рипітимуть чумацькі валки на сторінках “Українського історичного журналу?” А те, що друкувалося з історії України періодів феодалізму та капіталізму, зводилося до опису “класової боротьби трудящих мас проти гнобителів”.

І чим менше вміщувалося у журналі матеріалів з суто наукових актуальних проблем, тим частіше друкувалися статті з партійного будівництва, політико-виховної роботи партійних організацій, партійного керівництва господарством, культурою. Всіляко експлуатувалася тематика “зростання авангардної, керівної, організуючої та перетворюючої ролі” КПРС та КПУ.

Надмірна політизація, пристосування до утилітарних потреб сьогодення, поточної організаційно-партійної роботи мали для журналу українських істориків сумні наслідки. Журнал втрачав якості повноцінного наукового видання, а разом з ними — й передплатників та читачів. Не рятували становище навіть постійні звернення до таких читабельних

рубрик, як “Краєзнавство”, “Пам’ятки історії та культури”, “Українці за кордоном” та ін.

Привабливість багатьох тем, цікаві факти, навіть вдалі окремі матеріали, їхня спрямованість на виховання громадянських достоїнств, патріотичних почуттів, здатності до благородних вчинків в ім’я народу, Вітчизни, відданості традиціям визвольної боротьби — все це заглушалося загальною казенною партійно-пропагандистською спрямованістю видання.

Відтак, рік у рік, особливо з часів суслівського затиску в ідеологічній сфері, тираж журналу, незважаючи на його вельми низьку ціну, незмінно входив “в піке”, що було предметом постійних дорікань тих же “директивних органів”, які, власне, й довели його до такого стану.

Суттєвою вадою журналу, як і всієї української історичної науки, була ізолюваність від світового історіографічного процесу. Хоча “УІЖ” розповсюджувався майже в 30 зарубіжних країнах, тривкого “зворотного зв’язку” з істориками цих та інших країн, систематичного ознайомлення з їхніми працями не було. Та й не могло цього бути! Адже “Український історичний журнал” незмінно викривав і таврував ворожу ідеологію та “ревізіонізм всіх мастей та відтінків”, особливо ж “буржуазні фальсифікації” історії України, а також “український буржуазний націоналізм”, сіонізм, маоїзм та інші “ізми”. І не провина, а біда журналу, що він не мав змоги ознайомлювати наукову громадськість з творчістю зарубіжних істориків, їхньою методикою, досягненнями. Разом з українською історичною наукою, що залишалася на узбіччі світового історіографічного процесу, перебував і її журнал, який у тих умовах не міг вибитися за рамки провінційності.

Іншим хронічним упущенням “УІЖ” була відсутність на його шпальтах наукових дискусій, полеміки з актуальних невирішених проблем. Хоча й робилися спроби організувати творчі дискусії істориків з нагальних питань (наприклад, з теми: “Чи була Україна колонією Російської імперії”, або про роль і місце в історії України партії боротьбистів), для нормальних повноцінних дебатів умови були відсутні. Науковий діалог у простінку між “можна” і “не можна” не міг бути плідним, йому взагалі не залишалось місця як такому. Історики не вміли і з різних причин уникали полемізувати, дискутувати — адже ця найскладніша форма наукової творчості не практикувалася й не заохочувалася.

Так і вийшло, зрештою, що відучені від полеміки, усвідомленого сприйняття нових наукових положень, самостійного їх осмислення і засвоєння, чимало українських істориків у нових історичних умовах, коли радянська історіографія зазнала фіаско, автоматично, без будь-яких дискусій або дебатів, навіть без роздумів чи сумнівів, залюбки взяли на озброєння діаметрально протилежні радянській науці ідеї та концепції.

Хоча “Український історичний журнал” завжди намагався проявляти тенденцію до підтримання творчого пошуку й новаторства дослідників, далеко не завжди були можливості публікувати такі рукописи. Перешкоджала принаймні потрійна цензура: 1) загальна — з боку директивних органів на рівні формування проблематики, авторських концепцій та підходів; 2) практична — з боку головліту, вимоги якого, причіпки ніяким чином не були регламентовані, і цензори брали на себе не тільки функцію охорони державної таємниці, а й втручалися у суто наукові проблеми, у питання ідеології; 3) самоцензура, що вироблялася у редакторів й авторів як свого роду захисний механізм в умовах тотального цензурського контролю.

Заідеологізованість, страх перед новизною, догматизм, нетерпимість до інакомислення, що всіляко культивувалися, сковували будь-які починання та ініціативи як редколегії, так і авторів. Показовим у цьому відношенні був такий факт, що мав місце в практиці журналу. У зв’язку

зі святкуванням 1000-річчя християнства на Русі тодішній головний редактор Ю. Ю. Кондуфор запропонував запросити як автора заголовної статті у добірці матеріалів на цю тему екзарха України, митрополита Київського Філарета (М. Денисенка). На лист Ю. Ю. Кондуфора екзарх відповів згодою. Статтю, подану до редакції у точно вказаний термін, прочитали головний редактор та кілька членів редколегії. Вона справила на них позитивне враження передусім... своєю відповідністю канонам радянської історіографії, хоч і забарвленим специфічною фразеологією. Статтю почали готувати до ювілейного номера. Водночас один з її примірників було передано на ознайомлення безпосередньому кураторові журналу у відділі науки ЦК КПУ, який солідаризувався з редакцією щодо доцільності такої статті та її конкретного змісту. Дістала вона підтримку і від голови Ради у справах релігії та вірувань при Раді Міністрів УРСР. Та раптом стали відбуватися дивні події. Почалося все з дзвінка з приймальної одного з завідуючих відділами ЦК партії. Зажадали негайно передати їм згадану статтю. Досить тривалий час ніяких відомостей з ЦК не надходило. У редакції вже почали нервувати: час здавати номер до складання, а “вгорі” все ніяк не вирішать питання з матеріалом. Цековські інстанції почав турбувати вже й Ю. Ю. Кондуфор. Нарешті, відповідь отримано... Авторів даної статті довелося брати участь у цьому “священнодійстві”. Запам’яталося таке. У своєму кабінеті Ю. Ю. Кондуфор мовчки подав примірник статті. Зразу впала у вічі колонка з резолюцій на першій сторінці вгорі зліва: “Проти опублікування” — і підпис секретаря ЦК з ідеології. А нижче — такі само “вердикти” завідуючих відповідними відділами. Надзвичайна подія! Ясно, що статтю так і не було вміщено в “УІЖ”.

Ідеологічна монополія комуністичної партії розвалювалася як картковий будиночок, прямо на очах. І одного дня сталося неймовірне: від вступованія версток “Українського історичного журналу” відмовився всемогутній ще вчора головліт. У повсякденну роботу редколегії та редакції увійшло нове поняття — “плюралізм”. Запозичивши відому з історії лексику, можна твердити, що 1990 рік для “Українського історичного журналу” став “роком великого перелому”.

Але користуватися новими, сприятливими для творчої редакційної праці умовами ще належало навчитися. А це було зовсім непросто. Якщо попервах ще так-сяк знаходилися автори з “новим мисленням”, здатні щось путне запропонувати редакції, то в будь-якому разі поставала проблема: що робити з величезним редпортфелем, набутим у попередні роки? Він явно ставав баластом у нових умовах. Але за кожним рукописом стояли автори, які роками чекали опублікування своїх праць. Та іншого виходу не було, як “здати в архів”, незважаючи на певний опір, сотні застарілих морально матеріалів, щоб розчистити “майданчик” для сучасних, авангардистських, написаних на нових джерелах з шойно відкритих для користування архівних сховищ статей, таких, котрих чекало суспільство, настроєне на переосмислення певних подій, явищ, діяльності осіб, історичного шляху України у цілому.

Процес формування нової української вітчизняної історіографії виявився вельми складним і суперечливим, як і саме суспільне життя, що вступило у тривалу смугу трансформації. Навряд чи можна стверджувати, що історики, як і в другій половині 50-х рр., були готові до такого крутого повороту в історичній науці, що стався на межі 80—90-х рр.

У визначенні координат перебудови, виробленні концептуальних бачень, відповідної методики на переломному етапі становлення нової української історіографії неоціненну роль відіграли проведені редколегією “круглі столи” істориків разом з представниками суміжних наук. Про те, яке значення мали ці заходи, промовисто свідчать їхні теми: “Історична наука і сучасність” (1988, № 8), “Українське козацтво: су-

часний стан та перспективи дослідження проблеми” (1990, № 12), “У пошуках історичної правди” (1991, № 10; 1992, № 2), “Шляхи до цивілізованої державності України: політологи розмірковують, дискутують” (1992, № 9).

Навіть побіжний погляд на журнальні книжки того часу дає загальне враження: першими почали вибивати проломи у залізобетонній стіні радянської історіографії (сталінської у своїй концептуальній основі) історики комуністичної партії. Цей парадокс можна пояснити таким міркуванням: стоячи ближче до політики та органів влади, багато хто з них в душі давно вже не були ортодоксами, краще інших знали через вільний доступ до архівних джерел та з практичного досвіду, будучи вхожими в партійні інстанції, справжню “владну кухню”, правдиву суть багатьох подій історії радянського періоду, істинне, а не іконописне обличчя її діячів.

Процес переосмислення важких сторінок історії почався з показу згубних наслідків культу особи Сталіна, тоталітарного режиму, запровадженого ним у країні. Грунтовністю у постановці і розкритті цієї проблеми відзначалися статті І. Ф. Кураса, Ю. І. Шаповала, В. К. Якуніна, В. Ю. Мельниченка, А. М. Мерцалова, В. Ф. Солдатенка, І. П. Кожукала та ін., опубліковані в “Українському історичному журналі”.

Від загальної критики сталінізму, збочень та помилок у будівництві соціалізму дослідники перейшли до показу його негативних наслідків у різних сферах суспільного життя — голодоморів 20—40-х років (С. В. Кульчицький, О. М. Мовчан та ін.), радянсько-німецького договору 1939 р. (А. С. Якушевський), депортації населення з України (М. Ф. Бугай), справжньої суті “соціалістичного змагання” (Ю. В. Сиволоб) та ін.

Одним словом, на поверхню дослідницького пошуку потрапляли ті найхворобливіші явища, негативні наслідки яких потворно позначилися на суспільному житті і які десятиліттями свідомо замовчувалися або фальсифікувалися. Не обмежуючись критикою, автори робили спроби, і цей процес координувався редколегією та редакцією, розповісти і про тих, хто намагався протистояти сталінщині та її вадам і злочинам, подати складні й хворобливі явища у збалансованому вигляді. Спеціальну увагу приділено опублікуванню у рубриці “Історія в особах” біографічних матеріалів на новонабутих джерелах про діячів, котрих до того не прийнято було навіть і згадувати.

Нового звучання дістав традиційний розділ журналу “Документи та матеріали”. Можна навіть стверджувати, що саме його зміст став привертати підкреслену увагу читачів, про що свідчили їхні листи з пропозиціями та побажаннями. За кілька років журнал обнародував сотні унікальних документів на різні злободенні теми, серед них “Українсько-московські договори в XVII—XVIII вв.”, “До історії міжнародних процесів”, “ОУН і УПА у другій світовій війні”, “Розкуркулення в УСРР”, “Матеріали до біографії Богдана Хмельницького” і т. ін. За інформацією, що надходила до редакції, опубліковані документи широко використовувалися у викладацькій роботі.

Оновлення “Українського історичного журналу” зумовило появу і таких розділів та рубрик, як “Новий погляд на проблему”, “Маловідомі сторінки історії”, “По сторінках дожовтневої періодики” та ін., у котрих розглядалися затемнені і найбільш інтригуючі питання й теми, що викликали не тільки науковий, а й громадський інтерес.

Надолужуючи упущене за попередні десятиріччя, редколегія особливу увагу у нових умовах приділила висвітленню проблем медієвістики. Добрірки статей і повідомлень вміщувалися до 400-річчя Берестейської унії, 400-річчя від народження Петра Могили, 150-річчя заснування Кирило-Мефодіївського товариства тощо.

Але навіть неспішливі і обмежені спроби порушувати заборонені ще недавно теми і питання сприймалися багатьма як неприпустиме зухвальство. У свою чергу, редакції нерідко доводилося йти на хитромудрощі з метою прикрити “гріхопаління”. Сьогодні анекдотичною уявляється така ситуація, яка свого часу спричинила головний біль редколегії. У 1988 р. остання після тривалих вагань вирішила надрукувати твір М. І. Костомарова “Мазепа”. Для перестраховки текст праці супроводили коментарями, як, мовляв, треба правильно розуміти ті чи інші положення костомаровської праці. Лише за такої умови дали згоду на цю публікацію і в “директивних органах”. Вже перші подачі “Мазепа” на шпальтах “УІЖ” викликали шквал відгуків. “Неймовірно сенсаційну” публікацію сприйнято було неоднозначно. З одного боку, нарікали ортодокси (“пропагують зрадника”), з другого, обурені численними примітками від редакції, накидалися набираючі силу радикали. Дмитро Павличко навіть надіслав протест проти будь-якого коментування творів класиків історичної науки, зокрема М. І. Костомарова.

Як би там не було, а “прорив” до заборонених і забутих надбань історіографічної спадщини було зроблено. Хоча самокритично треба сказати, що у керівництва журналу не знайшла підтримки (через зрозумілу обережність — “що скажуть там, нагорі?”) пропозиція щодо надрукування в журналі однієї з невеличких й аполітичних статей М. С. Грушевського. Та, зрештою, було знайдено засіб якось втамувати читацький інтерес до цієї вельми цікавої постаті: надруковано пізнавальну, хоч і досить ще обережну розвідку В. Г. Сарбея про наукову спадщину вченого (1989, № 10). Цією публікацією було второвано шлях до вміщення великого та пізнавального серіалу статей Р. Я. Пирога про М. С. Грушевського як історика і політика. А вже в 1996 р. 130-річчю з дня народження М. С. Грушевського присвячено цілий номер “УІЖ” (№ 5).

Спроба звернутися до творчості таких класиків, як М. І. Костомаров та М. С. Грушевський, у свою чергу збудила громадський інтерес до затемнених сторінок української історіографії, до її корифеїв. І щоб задовольнити його, у журналі відкрито рубрику “Портрети істориків минулого”, у якій протягом 1989—1995 рр. вміщено 25 нарисів. А якщо додати, що в рубриці “3 історіографічної спадщини” вміщено ще й ряд праць, котрі можна віднести до раритетів, то, очевидно, вже слід робити висновок про тенденцію повернення сучасній українській історіографії її коріння й традицій.

Поряд з реабілітацією незаслужено перекресленого минулого української історіографії журнал, використовуючи можливості, створені реальним виходом незалежної України на міжнародну арену, провадив певну роботу по ознайомленню читацької громадськості з творчістю представників української зарубіжної історіографії. Як відомо, тривалий період радянські історики, не визнаючи історіографію українського зарубіжжя, вели проти неї “холодну війну”. Колеги з діаспори платили їм взаємністю. Тому, зрозуміла річ, відкриття з 1991 р. нового розділу в часописі “Питання вітчизняної історії у зарубіжних дослідженнях”, що проіснувала до 1995 р., давало, з одного боку, зарубіжним дослідникам унікальну можливість оприлюднити свої концепції, здобутки безпосередньо в Україні, чого вони чекали десятиліттями. А з другого: вітчизняні історики-дослідники і викладачі дістали змогу, ознайомившись з альтернативними працями, зіставляти з ними власний творчий доробок, виробляти більш досконалі критерії пізнання історичного процесу.

З інтересом було зустрінуте опублікування розділів ще до виходу українською мовою в Україні праці канадського автора О. Субтельного “Україна. Історія”. Читачів ознайомлено з публікаціями Т. Гунчака (США), П. Магочія (Канада), А. Жуковського (Франція), Б. О’Коннора

(Ірландія), Г. Городецького (Ізраїль) тощо. На жаль, зворотного зв'язку, тобто повноцінного наукового обміну, не вийшло. Вітчизняні історики рідко запрошувалися до виступів у виданнях колег із зарубіжної української діаспори. Можливо, це і стало причиною того, що багатообіцяюча ініціатива “Українського історичного журналу” не дістала розвитку.

Оглядаючи сорокарічний шлях “УІЖ”, бачимо, що перманентна криза, спричинена сталінізмом, завела науку, і не тільки історичну, у глухий кут. Зі смертю диктатора Сталіна вперше сталася розрядка у суспільстві. Те, що у його часи вважалося неможливим, могло стати реальністю в умовах післясталінської “відлиги”. З'явився шанс і для істориків України.

Поява “Українського історичного журналу” стала у повному розумінні слова “дарунком долі” українській історичній науці. А особливість цього дарунку полягала в тому, що “УІЖ” був єдиним республіканським історичним журналом в Радянському Союзі. Цей факт говорить багато про що: когорта істориків України була настільки кваліфікованою, дієздатною, навіть впливовою, що ніхто не міг цього зігнувати. Українські професіонали-історики мали усі підстави претендувати на особливе становище в загальнорадянській історичній науці. І як тільки у ході десталінізації захиталася система регламентацій та заборон з боку тоталітарного режиму, це визнання відбулося у вигляді створення українського періодичного наукового видання з історичної науки.

В умовах незалежної Української держави “Український історичний журнал” відразу ж став невіддільним від процесів оновлення історичної вітчизняної науки. Саме цими турботами насичене і сьогодні, і завтрашній день редколегії та колективу редакції. Про це свідчить хоч би поява нових рубрик — “Україна і слов'янський світ”, “З історії української революції” та ін. Заплановано публікацію ґрунтовних розробок до 80-річчя української революції (1997—2000 рр.), 350-річчя Визвольної війни українського народу (1648—1654 рр.), 55-річчя форсування Дніпра і визволення Києва, 55-річчя повного вигнання фашистів з української землі тощо.

Як на першому етапі свого існування — наприкінці 50-х — на початку 60-х років, — так і нині, в 90-ті роки, “Український історичний журнал” виконує роль несучої конструкції, значною мірою дороговказу у складних, суперечливих процесах формування нової української вітчизняної історіографії.

900-річчя Любецького з'їзду князів

М. Ф. КОТЛЯР (Київ)

Давньоруська державність: до і після Любеча

Під 1097 р. “Повість временних літ” лаконічно повідомляє: “Придоша Святополк (Ізяславич. — М. К.) и Володимир(Всеволодич Мономах. — М. К.), и Давыд Святославичъ, и брат его Олег, и сняшася Любяти на устроенье мира”¹. Так розпочався Любецький з'їзд князів, який більшість істориків вважає етапним у процесі розвитку давньоруської державності.

Учасники з'їзду бідкалися з приводу того, що половці завдяки міжкнязівським чварам безкарно грабують Руську землю, й постановили: